

ՀԱՅՐ ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻԾԱՆԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ԿԵՐՊԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ

Մխիթարեան միաբանութեան անդամ, ակնաւոր գիտնական, բանաստեղծ եւ մանկավարժ Հայր Ղեւոնդ Ալիշանն իր երկարամեայ նուիրեալ գործունէութեամբ, մարդկային որակներով եւ գիտական մակարդակով անուրանալի վաստակ ունեցաւ հայագիտութեան մէջ եւ մնայուն հետք թողեց իր ժամանակակիցների կեանքում: Ակունքում սէրն էր Աստծոյ, մարդու, հայրենիքի, գիտութեան եւ բնութեան հանդէպ, դրանից բխող ներքին լոյսը, լուսաւոր մտածելակերպը, խոնարհութիւնը, տիտանական աշխատասիրութիւնը եւ աստուածատուր շնորհները: Պատահական չէ, որ հայ եւ օտարազգի արուեստագէտները փորձել են անմահացնել սիրելի կերպարն արուեստում, կիսուել են Ալիշանի հետ հանդիպումներից ստացած վառ տպաւորութիւններով, երջանիկ են եղել հաղորդակից լինել Ալիշանի հայանպաստ գործին եւ ամբողջ կեանքում գոհունակութեամբ են կրել նրա հետ հանդիպումից ստացած պայծառ հետքը:

Անուանի բնակարիչ, գրող եւ հասարակական գործիչ Գէորգ Բաշինջաղեանի 1884 թուականի յուշերում Ալիշանը ներկայանում է որպէս նիհար, կարճահասակ, բարի եւ խոնարհ աչքերով, մանկական անմեղութիւնը դէմքին գրուած լուսաւոր կերպար¹:

Կ. Պոլսի եւ Հռոմի Գեղարուեստի ակադեմիաների սան, հայ մշակոյթի, արուեստի եւ պատմութեան նուիրեալ, իր նկարչական շնորհների բազմակողմանիութեամբ զարմացնող նկարիչ, հայ եւ համաշխարհային արուեստին նուիրուած ուսումնասիրութիւնների հեղինակ, բանաստեղծ Արշակ Ֆէթվաճեանի եւ Ալիշանի մտերմութիւնն սկսուել էր 1888ին Վենետիկում՝ Սուրբ Ղազար կղզում: Նկարիչը երեք տարի շարունակ՝ 1889-1891 ամառա-

1 Տե՛ս ԲԱՇԻՆՋԱԼԵԱՆ, Գ., Ս. Ղազարի կղզին 1884 թուականին, ի Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում, Երեւան 1974, 95:

յին ամիսներին հայ եւ բիւզանդական միջնադարեան ձեռագրերի նկարազարդումների ընդօրինակութիւններ է արել²: Ի պատասխան Ալիշանի՝ վարձահատոյց լինելու առաջարկի, Ֆէթվաճեանը խնդրել է, որ նա հանդէս գայ բնորդի գերում, եւ 1891ին «Իւր սեմեակի մէջ նկարել անմոռանալի մեծ մարդու դիմանկարը»³: Ֆէթվաճեանի վրձնած Ալիշանը գիտնական-մտաւորականի կերպար է, ում պրպտուն եւ կենտրոնացած հայեացքն ասես մատնում է ներքին կենտրոնացումը, լայն ճակատն ակօսող կնճիռները՝ իր մտաւոր գործունէութիւնը, իսկ պատկերի շարժուն քսուածքները՝ մտքի ու գրչի ժրջանութիւնը: Թէեւ դիմանկարը որոշ ժամանակ կորսուած է համարուել, սակայն ի վերջոյ այն գտել է իր հանգրուանը՝ Մխիթարեան միաբանութեան Ալիշանի աշխատասենեակում⁴:

1895ին Ալիշանին վրձնել է նաեւ Վենետիկի Գեղարուեստի թագաւորական ակադեմիայի սան, կրօնական եւ աշխարհիկ թեմաներով բազմաթիւ որմնանկարների եւ հաստոցային պատկերների հեղինակ, իտալացի նկարիչ Նոյ Բորդիգնօնը⁵: Աշխատասենեակում թղթերի մէջ խորասուզուած աշխատանքի պահին Ալիշանին պատկերող այս կտաւն աչքի է ընկնում մեծ գիտնականի լուսաւորչական եւ մտաւոր ներուժը ներբողող ռոմանտիկական ոգով:

Այլ երանգ ունի արդէն 1957ին Երեւանի Գեղարուեստաարդիւնաբերական ուսումնարանի սան, շնորհալի պորտրետիստ Եփրեմ Սաւայեանի՝ լուսանկարից վրձնած դիմանկարը: Սաւայեանի Ալիշանը ծանր խոհերի մէջ խորասուզուած, տարիքն առած մտաւորական է: Բաց եւ մոռ գերանդների ցայտուն եւ կոնտրաստային հակադրութիւնն ասես ընդգծում է մտքի եւ

2 Տե՛ս ԶՈՒԳԱՍՁԵԱՆ Լ., *Արշակ Ֆէթվաճեան*, Երեւան 2011, 23:

3 ՀԱՆԱԾԵԱՆ Մ., *Արշակ Ֆէթվաճեան եւ Հ. Ալիշան*, ի *Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում*, 209:

4 Անդ., 214-215:

5 Պորտիմենոն եղիմակել է նաեւ Միխայիլեան միաբանութեան Հայր Իսա-վերտեմցի, Հայր Զարիսմալեանի, Հայր Դաւիթ Նազարեթեանի դիմանկարները, յարդարել է Միաբանութեան գրադարանի ինտերիերը, Սուրբ Ղազար Մայրավանքի եկեղեցու համար ստեղծել է Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի խորանապատկերը եւ այլն (Տե՛ս ԲԱԽՁԻՆՅԱՆ, Ա., *Վենետիկի Մշակութաբանները եւ միջազգային գեղարուեստը*, «Բազմավէպ», Վենետիկ 2017, քիւ 3-4, 52, ԶՐԱՔԵԱՆ Հ., *Նոյ Պորտիմենոն*, «Բազմավէպ», Վենետիկ 1921, փետրուար, քիւ 2, 64, MONDI M., *Noè Bordignon. Vita e Opere*, DAL BELLO L., *Noè Bordignon. La vita*:

հոգու ազնուականի լուսապայծառութիւնը, մինչդեռ ֆօնի մզութիւնը եւ անշարժացած հայեացքը փոքր-ինչ տազնապեցնող եւ մռայլ ազդեցութիւն են թողնում դիտողի վրայ:

1899ին աշխարհահռչակ ծովանկարիչ **Յովհաննէս Ալվազովսկին** վրձնել է «Պայրոնի այցը Սր. Ղազար կղզի» կտաւը, որտեղ նկարիչը բանաստեղծին հիւրընկալող Մխիթարեանների կենտրոնում պատկերել է Ալիշանին:

Թիֆլիսում հրատարակուող «Արձագանք» գրական եւ քաղաքական պատկերազարդ շաբաթաթերթի 1890 թուականի մայիսի 13ի տասներկուերորդ համարում գետեղուած է եղել Հայր Ալիշանի գրաֆիկական դիմապատկերը, որն ուղեկցող ստորագրութիւնից ենթադրում ենք, որ հեղինակը Սանկտ-Պետերբուրգի Գեղարուեստի ակադեմիայի շրջանաւարտ, Թիֆլիսում ծնուած եւ ստեղծագործած նկարիչ եւ մանկավարժ **Յարութիւն Շամշինեան**ն է⁶: Յայտնի է, որ նկարիչը ժամանակին աշխատակցել է Թիֆլիսում հրատարակուող հայկական «Արձագանք», «Գեղարուեստ», «Թատրոն» եւ այլն պարբերականներին եւ «գարկ է տուել դրանց գրաֆիկական ձեւաւորման արուեստին»⁷:

Իր կատարման արուեստով եւ ընդհանուր բնութագրով Շամշինեանի դիմանկարին մօտ է Սանկտ-Պետերբուրգում ստեղծագործած, 1890ական սկսած Թիֆլիսեան մի շարք թերթերի ու ամսագրերի՝ «Աղբիւր»ի, «Արձագանք»ի եւ «Տարագ»ի, ինչպէս նաեւ պետերբուրգեան «Արաբս» հանդէսի էջերում իր գրաֆիկական մանրանկաներով յայտնի **Պօղոս Տէր-Ասատուրեանցը** (Պոլ Ասատուրի)⁸: Ալիշանի գրաֆիկական դիմապատկերը զարդարում էր հրապարակախօս, քննադատ, գրական-հասարակական գործիչ Գրիգոր Արծրունու «Հայագգի գործիչների գեղարուեստական ակումբը», որ լոյս է տեսել Թիֆլիսում 1891 թուականին: Ալբոմին հնարաւոր է ծանօթանալ մասնաւորապէս Երեւանում՝ Եղիշէ Զարենցի անուան թանգարանում⁹: Նշենք, որ Գրիգոր Արծրունին Ալիշանի հետ քանիցս հանդիպելու պատիւն ու երջանկութիւնն է

6 Տե՛ս «Արձագանք», Թիֆլիս, 13 մայիսի 1890, N 12, 11:

7 Ա.ՂԱՍՅԱՆ Ա., Հայ կերպարուեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում, Երեւան 2009, 46, 244:

8 Անդ, 255:

9 Տե՛ս «Գեղարուեստական ակումբի հայագգի գործիչների», Թիֆլիս 1891, Ե. Զարենցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարան, Գ. Արծրունու ֆոնդ, ակումբ 151:

վայելել, ինչի մասին յետագայում սիրով, ջերմութեամբ եւ երախտիքով գրում է իր յուշերում¹⁰:

Ականաւոր հայագէտի եւս մէկ դիմապատկեր գտնում ենք նաեւ 1903 թուականին «Գեղումի» հանդէսի էջերում՝ Խաչատուր Աբովեանի, Բաֆֆու, Ռափայէլ Պատկանեանի, Ստեփան Նազարեանցի դիմանկարների կենտրոնում¹¹: Ի տարբերութիւն աշխարհիկ զգեստներով, 3/4 դիրքով դիմանկարները՝ Ալիշանը պատկերուած է հոգեւորականի սեւ հագուստով, գրեթէ դիմահայեաց, ինչը սրբազնականութիւն է հաղորդում իր կերպարին: Թէեւ պատկերը ստորագրուած չէ, եւ այն ուղեկցող գրութիւն չկայ, սակայն հաւանաբար հեղինակը Սիմոն Նահապետեանն է: «Կը զարդարեմք «Գեղումի»ն Խալիա քնակող Պ. Ս. Նահապետեան փորագրչի մեզ յղած գեղեցիկ քաղմագումի պատկերով», - գրուած է հանդէսի վերոնշեալ համարի առաջաբանում¹²: Հանդէսի շապիկին տեսնում ենք նաեւ S. Nahabed մականգրութիւնը: Սիմոն Նահապետեանը, նոյն ինքը՝ Սիմոն Նահապետը, Խալիայում ստեղծագործած լուսանկարիչ, գծանկարիչ եւ փորագրութեան վարպետ է, ում գրաֆիկական ձեւաւորումները, փորագրապատկերները եւ լուսանկարները տեղ են գտել են «Գեղումի» հայաթերթում¹³: Նշենք, որ Ս. Նահապետը 1900ականներին վենետիկում ստեղծել է նաեւ «Հայրումի դէմքեր» վերտառութեամբ գեղարուեստական բացիկ, որտեղ նա մի սեղանի շուրջ հաւաքել է մեր մշակոյթի եւ եկեղեցու երեւելիներին՝ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանին, Խրիմեան Հայրիկին, Բաֆֆուն, Միքայէլ Նալբանդեանին, Մկրտիչ Պէշիկթաշեանին, Գրիգոր Արծրունուն, Ռափայէլ Պատկանեանին, Ստեփան Նազարեանցին եւ Խաչատուր Աբովեանին, որոնք իրականում երբեւէ միասին սեղան չեն նստել: Պատկերն ունի ակնյայտօրէն խորհրդանշական բնոյթ: Այն յիշեցնում է Խորհրդաւոր ընթրիքի աւանդական պատկերագրութիւնը, ընդ որում սուրբ եւ հանդիսաւոր սեղանին դրուած են ազգանուէր գործին ծառայող ուսումնասիրութիւնները, գրութեաները եւ փետուր գրիչները: Ուշագրաւ է, որ ականաւոր հայ գործիչների, նուիրեալների աստղաբոյլի մէջ յորինուածքային լուծումով՝ իր

10 ԱՐԾՐՈՒՆԻ Գ., *Վեներա 1970 թուին*, Ի Ալիշանը ժամանակակիցների յուշերում, էջ 21-29:

11 Տե՛ս «Գեղումի», Վեներա 1903, թիւ 1-10, 16-37:

12 Անդ, 5:

13 ԱՂԱՍԵԱՆ Ա., *Հայ կերպարուեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում*, 255:

չեշտուած կենտրոնական դիրքով առանձնանում է Ալիշանը: 1903ի «Գեղունու» նոյն Ալիշանն է, ուղղակի այստեղ իր կերպարի սրբազնականութիւնն ասես աւելի է շեշտադրուած, քանի որ մեծ հայորդու ծանրակշիռ կերպարը գետեղուել է խորքի վերնամասի կամարի մէջ՝ սրբերի պատկերազրութեանը բնորոշ կերպով: 1903ի պատկերների հետ նոյնական են նաեւ Բաֆֆու, Ռ. Պատկանեանի եւ Ս. Նազարեանցի դիմանկարները:

Արուեստաբան Արարատ Աղասեանի «Հայ կերպարուեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում» հիմնական աշխատութեան շնորհիւ տեղեկանում ենք նկարչական, դերասանական եւ երաժշտական մեծ շնորհով օժտուած, Կ. Պոլսի Գեղարուեստի վարժարանի շրջանաւարտ Ստեփան Ակայեանի՝ Հ. Ղ. Ալիշանին պատկերող ջրաներկ աշխատանքի մասին, որն առայժմ չենք գտնել¹⁴:

Իր ճգնաւոր կեանքով, աշխատասիրութեամբ, մեծ արժէք ներկայացնող գիտական գործերով, հիասքանչ բանաստեղծութիւններով եւ հայրենաշունչ երկերով հայ ազգի հանճարը կերպաւորող Ալիշանի կերպարը յաւերժացրել են նաեւ քանդակում հայ եւ օտարազգի քանդակագործներ Անդրէաս Տէր-Մարութեանը, Տիգրան Արզումանեանը եւ Կառլոյ Լորենցետտին: Լուսաստուներային խաղով, շարժուն եւ կայուն զանգուածների հակադրութեամբ եւ ընդհանուր մեծղիութեամբ է աչքի ընկնում Մոսկուայում, Պետերբուրգում եւ Փարիզում գեղարուեստական կրթութիւն ստացած, փարիզաբնակ շնորհալի քանդակագործ Ա. Տէր-Մարութեանի՝ 1903ին լուսանկարից կերտած կիսանդրին, որ նոյն թուականին ձուլուել է բրոնզից Մոսկուայում՝ Վիշնեսկի եղբայրների ձուլարանում, իսկ 1941ին փոխադրուել է Հայաստանի պետական պատկերասրահ¹⁵: «Ալիշանի լայն քացած աչքերի եւ սեւեռուն հայեացքի, եւ ընդհանրապէս աշխոյժ դէմքի ամբողջ արտայայտութեան մէջ ընդգծուած է անձնաւորութեան առաւել բնորոշ կողմը՝ իմաստուն եւ քաղաքական գիտնականը», - քանդակագործին նուիրուած իր մենագրութեան մէջ նշում է արուեստաբան Մինաս Սարգսեանը¹⁶:

14 Ստեփան Ակայեանը նկարագարել է Թեոդիկի եւ Կ. Պոլսի Սուրբ Փրկիչ Ազգային հիւանդանոցի հրատարակած տարեցոյցերը, հեղինակել է հայ աւանաւոր դէմքերի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի, Մկրտիչ Նիսիմեանի եւ այլոց ջրաներկ գունաւոր մանրապատկերներ: Տե՛ս նոյն տեղում, 253:

15 Տե՛ս ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ Մ., *Անդրէաս Տէր-Մարութեան*, Երևան 1960, 108:

16 Անդ., 36:

Պլաստիկական ընդհանրացուած ձեւերով, դիրքով եւ ընդհանուր հնչեղութեամբ այս քանդակին մօտ է ՀՀ վաստակաւոր նկարիչ, քանդակագործ Տ. Արզումանեանի կերտած բրոնզաձուլ կիսանդրին, որ 2004ին ԱՄՆում բնակուող բարերար Քնարիկ եւ Գրիգոր Թաթրեանների ջանքերով տեղադրուել է համար 95 միջնակարգ դպրոցի բակում: 1971ին, Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի ծննդեան 150ամեակի առթիւ, դպրոցն անուանակոչուել է մեծ գիտնականի անունով:

Վենետիկի Գեղարուեստի ակադեմիայի շրջանաւարտ, իտալացի արձանագործ Կ. Լորենցետտիի Ալիշանը հոգեւորականի ճշգնասուն կերպար է, որ շեշտադրում է նաեւ զգեստի ծալքերի անհանգիստ յաջորդական ուղղահայեաց բնոյթով եւ աննիւթականութեամբ: Բրոնզէ կիսանդրին Միաբանութեանն է նուիրաբերել Կարապետ Մաթոսեանը 1908 թուականին:

Անշուշտ քիչ չեն Հայր Ղեւոնդ Ալիշանին նուիրուած արուեստի գործերը, որոնք թէեւ տարբեր են կատարման վարպետութեան եւ ներշնչանքի առումով, բայց բոլոր դէպքերում հետաքրքրական են ինչպէս հետազօտողի, այնպէս էլ ոչ մասնագետի համար, քանի որ ներկայացնում են մեծանուն, նուիրեալ եւ սիրելի հայորդուն: Միեւնոյն ժամանակ յոյս յայտնենք, որ մօտ ապագայում կը ստեղծուեն բազմալաստակ հայորդու սրբազնական եւ մարդկային էութեան տարբեր կողմերը բացայայտող, նորանոր ելեւէջներով յագեցած նոր ստեղծագործութիւններ:

ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ ՔԱՄԱԼԵԱՆ

Summary

Fr. GHEVOND ALISHAN'S IMAGE IN FINE ARTS

MARGARITA KAMALYAN

The image of Fr. Ghevond Alishan (1820-1901) was immortalized in Fine arts by Armenian and foreign artists. Arshag Fetvadjian and Noè Bordignon portray the Father as an intellectual. The works by Yeprem Savayan and Andreas Ter-Marukyan are full of dramatism and seem to express Alishan's inner state. Bronze bust created by Tigran Arzumanyan is highly generalized and stands for it monumental sounding, whereas the one made by Carlo Lorenzetti dwells more on the spirituality of Alishan. Father Alishan's image has also been portrayed in art by Hovhannes Aivazovsky, Harutyun Shamshinyan, Simon Nahabed, Paul Asadour and Stepan Akayan.

Although painterly and graphic portraits and busts of Alishan vary in the degree of mastery, inspiration and artistic interpretation of the images of the great scientist-Armenologist, poet, pedagogue and monk, but they definitely are of interest and great value.